

**"ZADİĞ YA DA YAZGI"DA
EVRENSEL BİR SORUN:
MUTSUZLUK-MUTLULUK İKİLEMİ**

Yrd.Doç.Dr.Ayten ER*

Ünlü Fransız düşünürü Voltaire'in, gerçek adıyla François-Marie Arouet'nin 1747 yılında yazdığı *Zadig ou la Destinée* (Zadig ya da Yazgı) adlı öykü yirmibir küçük anlatıdan oluşmaktadır. Her anlatı içeriğe uygun olarak adlandırılmış, birbirine izleksel ya da biçimsel berzerliklerle bağlanmıştır. Tanrısal bakış açısıyla (focalisation zéro) anlatılan öyküde Zadig adlı başkişinin yaşadıkları çerçeve öyküyü oluştururken, diğer küçük anlatılar *ikinci düzey* öyküler olarak önem kazanmaktadır. Doğu masalları tekniğiyle yazılan öykü, içerdiği kısa ve yoğun anlatılarda gerçek ve düşsel öğeleri bir araya getirerek, ve bu yönüyle 18. yüzyıl Fransız yazınında yaygınlaşan *egzotizm* akımının en güzel örneklerinden birini oluşturur ve Voltaire'in öykü tanımına tam anlamıyla uyar.

*"Bir öykünün gerçeklik üzerine kurulmuş olmasını isterim, her zaman bir düşe benzemesini istemem. Kaba ve saçma olmasını da istemem. Özellikle fabl görüntüsü altında bayağılıktan, ince ve alaycı bir gerçeği, usta ve becerikli gözlerde sezinlemeye olanak tanınmasını isterim."*¹

Öykünün gerçeklik boyutu Voltaire'in fırtınalı geçen yaşam öyküsünü odak noktası olarak alırken, düşsel boyutu da değişik kaynaklara göndergede bulunmaktadır.

Diğer yapıtlarında olduğu gibi, bu öyküde de Voltaire, "*düşünce*

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Ed. Öğretim Üyesi.

¹Voltaire, *Romans et Contes*, Eds. Garnier Fibres, Paris, 1960, s. 496.

Fehri olundu mâcerânın gayeti
ve görüşlerini açık ve anlaşılır örneklerle süsleyerek benimsetmeyi" ve akıllarda kalıcı bir yer edinmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Öykü boyunca "insanoğlunun mutluluk koşulları araştırılır ve bilgisizlikten doğan kara bağınazlık başlıca engel olarak görülür".² İkinci düzey öykülerde yer alan yan izlekler, çerçeve öyküye derinlik kazandırarak, öykünün temelde mutsuzluk-mutluluk ikileminde yoğunlaşmasını zorunlu kılar ve anlamsal derinliğin ortaya çıkarılmasında okurun en büyük yardımcısı olur. Başlangıçta farklı anlatım düzlemlerinde yer alan öyküler arasında ortaya çıkan izleksel farklılıklar öykü ilerledikçe yön değiştirir ve mutsuzluktan mutluluğa geçiş sürecinde yapıcı bir işlev üstlenir. Öyle ki, yaşanan her mutsuzluk, mutluluk için belirli bir aşamanın tamamlanmasına yardımcı olarak, temel ikilemin çerçeve öykü içinde çözümlenmesine olanak tanır.

Öyküyü bu bakış açısıyla okuyan dikkatli bir okuyucu, okuduğu metinde kendini bulacak, 18.yüzyıldan bu yana temel sorunlarının hep aynı olduğunu, insanın sürekli olarak mücadele etmek zorunda kaldığını; haksızlıklara uğradığını ya da haksız yere ödüllendirildiğini ve zaman zaman da yaşamına raslantıların nasıl yön verdiğini, kısacası insanlık yazgısını-insanı insan yapan değerleri- bulacaktır.

Çalışmamızı çerçeve öykü etrafında yoğunlaştırarak, sözünü ettiğimiz ikilemin öykü boyunca nasıl ele alındığını ve Voltaire'in evrensel mutluluk arayışının ne olduğunu irdelemeye çalıştık.

Mutluluk nedir? Zadig mutluluğu nerede ve nasıl arar? Acaba mutluluk mutsuzlukta mı gizlidir?

Zadig'in mutluluk arayışı oldukça farklıdır. Diğer insanları mutlu etmek için yıllardır yaşadığı uzamdan -Babil'den- ayrılır. Haksızlığa uğrar, iki yüzlülüğü ve ihaneti tanır. Zadig'in yaşamında mutluluk

²Vardar, Berke; *Aydınlanma Çağı Fransız Yazını*, Kuzey Yay., İst., Ağustos 1985, s. 50.

arayışı iki bağlamda gelişir: Özel yaşamı ve toplumsal yaşamı. Her mutluluk atılımı mutsuzlukla sonuçlanır ve başına gelmedik olay kalmaz. Simgesel anlamda, bu arayış insanoğlunun mutluluk arayışı olur, erdeme ve özgürlüğe giden yolda her sorunun aklın yardımıyla çözülebileceği iletisini verir. Yeni bir dünya görüşünün simgesi olan Zadig, Voltaire'in ta kendisidir ve düşüncelerini okura iletmekte de oldukça başarılıdır. Öykümüzün geçtiği "18. yüzyıl, doğrunun ölçütünü herşeyden önce düşünmede, düşünme-akıl yürütme sürecinin neden/sonuç ilişkisi içinde tümevarım-tümdengelimli çıkarımlarda somutlaşmasında arama gereğini, yayma ülküsünü benimsemiş bir yüzyıldır."³

"İnsanlara mutluluk içinde yaşamalarını öğreten gösterişsiz, yalanı düzeni olmayan, katksız bir bilge yani hakikati seven insan"dır Zadig.⁴ Zadig "parlak zekâsı" ve "tümevarım yetisiyle" tüm insanlarla anlaşabilecek ve iletişim kurabilecek bir mizaca sahiptir. Ancak ne var ki, hiç kimse onu anlayamaz, anlamak istemez ya da yanlış anlar.

Zadig'in özel yaşamında, mutluluktan yana pek değil hiç şansı yoktur. Mutluluk bile mutsuzlukla özdeştir. Çevresini saran zenginlik ve para düşkünü dostlar, mutluluğuna ilk engeli oluşturur. İlk mutsuzluk deneyimini "güzelliği, soyu ve serveti bakımından Babil'in en parlak kısmeti sayılan Semir" ile evlenmeye karar vererek yaşar.⁵ Ancak mutluluğu uzun sürmez, sağlık durumu bozulunca kendisini çok sevdiğini sandığı güzel ve soylu Semir düşmanı Orkan ile evlenir. Böyle bir ihanetten gerekli ölçüde ders almayan Zadig ikinci kez evlenmeye karar verir. Bu kez kendisini daha mutlu edeceğine inandığı halktan bir kız olan Azora ile evlenir.

³İnal, Tanju; "Polisiye Romanın Öncüleri: Sofokles ve Voltaire", *Frankofoni*, Ortak Kitap 7, Ankara 1995, s. 49.

⁴Voltaire; *Felsefe Sözlüğü*, Çev.: Lütü Ay, Maarif Mat., İst., 1943, s. 90.

⁵Voltaire; *Zadig ve Başka Hikayeler*, Çev.: Yaşar Nabi Nayır, Milli Eğitim Basımevi, İst., 1962, s. 6.

Sonuç yine mutsuzluk, yine düş kırıklığıdır. Zadig'e kadınlar konusunda nasıl davranması gerektiğini öğreten bu iki hem hüznü hem de gülünç deneyim "evlenmenin ilk ayının Zandevesta'da yazıldığı gibi balayı, ikinci ayının ise zıkkım ayı olduğunu" öğretir.⁶

Yaşamı tüm gerçekliğiyle yansıtan bu duygusal düş kırıklığı, Zadig'in bir süre kendisini insanlardan soyutlamasına ve Fırat kıyılarında bir eve kapanmasına neden olur. Oldukça kısa süren bu dinginlik sürecinde Zadig yavaş yavaş yaşadığı olaylardan ders alması gerektiğinin bilincine varır, insanları ve toplumsal sorunları anlamaya başlar.

Zadig'in toplumsal kargaşa içine düşmesi bir raslantı sonucu olur ve böylece yaşamının ikinci dönemi -yanlış anlaşılma süreci- başlar.⁷ Çok şey bilmenin ve çok konuşmanın mutsuzluğun kaynağını oluşturduğunu yaşadığı olaylarla açık ve seçik bir biçimde görür.⁸ Kendisini mutsuz ve kötü duyumsadığı anlarda felsefeye ve dostluğa yönelir. Ancak felsefe "zihnini aydınlatır ama yüreğine su serpmez".⁹ Bundan böyle Zadig'in yaşamında mutluluk ve mutsuzluk daha da bir iç içedir. Artık yaptığı her iş ve attığı her adım yanlış anlaşılacak ve Zadig toplumsal çarkın dişlileri arasında ezilmemek için durmadan uzam değiştirmek zorunda kalacaktır. Rahat ve iyi olduğu sanısına kapıldığı dönemlerde mutluluğu yakalamak çok kolay olduğu gibi, kaybetmekte çok kolaydır.¹⁰

Erdemi, bilgeliği ve doğruluğu yardımıyla, sosyal konumu değişen Zadig, Hükümdarın başveziri olur. Yeni görevi mutluluk yerine mutsuzluk getirir. Etrafına adalet ve mutluluk saçar. İnsanlar

⁶A.g.y., s. 11.

⁷Voltaire de XV. Louis'nin aleyhine yazdığı bir yergiden dolayı Bastil'e hapsedilir. Onbir ay hapis kaldıktan sonra, suçsuz olduğuna inanılır ve kendisine maaş bağlanarak serbest bırakılır. Bkz. Cemil Sena, *Filozoflar Ansiklopedisi*, Remzi Kitabevi, Nisan 1976, s. 460.

⁸Zadig ve Başka Hikayeler, s. 15.

⁹A.g.y., s. 31.

¹⁰s. 24.

ondan çok şey öğrenir.¹¹ Bir yandan sosyal düzeni sağlarken, diğer yandan da mutluluk ahlakından söz eder ve "tüm insanları erdemli olmaya çağırır. Çünkü erdemden yana yetenekli olmayan insan yoktur".¹² Doğru olmak ve insanlara doğruluğu öğretmek temel ilkesidir. Ancak bunu başarması oldukça güçtür. Çünkü Zadig, "akıllı ve doğru olduğu için değil, mantıkla hareket ettiği için değil, sevimli bir insan olduğu için değil, başvezir olduğu için itibar görür".¹³

Mutsuz olma düşüncesi Zadig'in iç dünyasına öylesine yerleşmiştir ki gördüğü düşleri bile mutsuzluğun habercisi olarak yorumlar.

"Bir rüya gördü : kuru otlar üstünde yatıyordu, bu otlar arasındaki ufak tefek dikenler onu rahatsız ediyordu, sonra da kendini bir gül döşegi üstünde rahatça uzanmış buldu, ama güllerin arasından bir yılan çıkıp sivri ve zehirli diliyle onu kalbinden soktu. Yazık ! dedi ben uzun zaman o kuru ve dikenli otlar üstünde yattım, şimdi bir gül döşeginde yatıyorum; ama yılan da ne olacak acaba?"¹⁴

Gül ve yılan gibi farklı çağrışımları esinleyen imgelerin yardımıyla öncelenen gelecek mutsuzluklar, Zadig'in yazgisının hiç değişmeyeceğinin göstergesi olur. Zadig artık mutluluk- mutsuzluk ikileminde bocalamaktadır. Düşüne giren sivri ve zehirli dilli yılan ise, duygusal mutsuzluğun yaklaştığını gösteren en önemli ve en anlam yüklü imgedir. Mutluluk mutsuzlukla yer değiştirecek ve Zadig kurtulması çok güç olan bir girdabın içine düşecektir.

Zadig'in yaşamında gerçek mutluluğun ilk kıvılcımları

¹¹s. 25.

¹²Felsefe Sözlüğü, s. 90.

¹³Zadig ve Başka Hikayeler, s. 28.

¹⁴A.g.y., s. 30.

Hükümdarın eşi Astarte ile karşılaşmasıyla ortaya çıkar. Şimdi artık düşünde gördüğü gül döşeği üzerindedir. Astarte'ye aşık olur. Ancak erdemi ve bilgeliği mutluluğuna engel olur. İyiliğini gördüğü Hükümdara ihanet etmek ona göre bir davranış değildir. Mutluluğunu feda ederek, Mısır'a doğru yola çıkar. İşte böyle başlar Zadig'in yaşamındaki yolculuk ve serüven süreci. Düşü yavaş yavaş gerçekleşmektedir. Birden bire gül döşeğinden, kuru ve dikenli otların üzerine düşmüştür.

Babil'den ayrılmasına neden olan bu sevgi kıvılcımıyla mutluluk, ulaşılması çok güç bir duygu, mutsuzluk ise çırpındıkça daha da derine batılan balçıklı bir su birikintisidir. Zadig'in kendi deyimiyle "bu dünyada mutlu olmak ne zormuş meğer!"¹⁵ Mutluluğunun anahtarı Astarte'nin bulunduğu Babil anlık mutluluklardan mutsuzluğa geçiş sürecinde önemli bir işlev üstlenen uzam olarak birinci derecede önemlidir. Astarte oradadır ve Zadig ondan gittikçe uzaklaşmaktadır.

Öykünün dokuzuncu bölümünden itibaren başlayan yolculuk serüveni erdem, doğruluk bilgelik ve mutluluk yolunda harcanan gerçek çabalar ve yaşanan deneyimlerle doludur.

Yolculuğun ilk durağı Mısır'da Zadig'i yine haksızlıklar, yanlış anlaşılmalara ve mutsuzluklara beklemektedir. Kendisi gibi mutsuz insanlarla karşılaşacak, onlara yardım etmeyi deneyecek ancak hep kötülük ve haksızlık bulacaktır. Zeki, bilge ve doğru bir insan olması başına türlü belalar açacaktır.¹⁶

Mutluluk gittikçe uzaklaşmaktadır. Zadig'in içinde bulunduğu durum gittikçe kötüleşir. Yaptığı iyiliğin, kötülük olarak algılanması köle olarak satılmasına yol açar. Yolda karşılaştığı kadının aşığını öldürür. Kadın Zadig'i suçlar. Artık mutluluk kapıları tamamen kapanmıştır. Haksızlık ve kötülükleri düzeltmek isteyen Zadig,

¹⁵s. 15.

¹⁶Voltaire de aynı özelliklerinden dolayı mahkum edilmiş ve sürgüne gönderilmiştir.

sürekli olarak karmaşa içinde gördüğü insanları "bir avuç çamur üstünde birbirini yiyen böceklerle" benzetir.¹⁷

Arap tüccarı Setok'a satılmasıyla Zadig için rahat, ancak mutsuz günler yeniden başlar. Bir köle olarak tüm görevlerini eksiksiz olarak yerine getirir.¹⁸ Kısa bir süre sonra sahip olduğu yeteneklerden dolayı efendisinin arkadaşı olur.¹⁹

Bu kez de Arabistan'a doğru yeni bir yolculuk başlar. Gidilen her yeni uzam Zadig ile Astarte'nin mutluluk düşlerine yeni bir engel oluşturur ve mutluluk arayışı gittikçe çıkmaza girer. Zadig örnek bir köle, Setok ise örnek bir efendidir. Arabistan'da da durumu değişmeyen Zadig, insanlara yol gösterir, kötülükleri ortadan kaldırmaya çalışır ve doğruluğu över.²⁰ İnsanlar Zadig'in yaptıklarını anlamış gibi görünmelerine karşın, hiç değişmezler, hep aynıdırlar. Toplumsal düzen olduğu gibi devam etmektedir. Kötülük ve haksızlığın olmadığı bir toplum düzeni yaratmak olası değildir. Basra'daki bir panayırda, yardımları ve zekice davranışlarıyla Zadig, görünüşte, herkesin sevgisini kazanır.

Toplumsal kargaşayı biraz olsun düzene koyduğu sanısına kapıldığı anda, bu kez de dini bağnazlığın ağına düşer. Yokluğunda Arabistan'da Hareb çölünde rahipler tarafından yakılarak öldürülme cezasına çarptırıldığını öğrenmek, Zadig'in mutsuzluğunu tekrar gündeme getirir ve kötülükler yeniden filizlenir.²¹ Suçu Almona adlı genç kadını ölen kocasıyla birlikte yakılmaktan vazgeçirmektir. Çok ender de olsa, Zadig'in zaman zaman yaptığı iyiliklere karşılık

¹⁷Zadig ve Başka Hikayeler, s. 36.

¹⁸Voltaire'e göre insan toplumunun bozulmaması için köleler köleliklerini yapmalıydılar. Bkz. Hançerlioğlu, Orhan, *Düşünce Tarihi*, Remzi Kitabevi, İst. 1977, s. 236.

¹⁹Zadig ve Başka Hikayeler, s.40.

²⁰A.g.y., s. 45.

²¹Gerçek yaşamında da papazlar Voltaire'in *Lettre sur les anglais* adlı yapıtını yaktırmayı ve kendisini sürgüne göndermeyi başarmışlardır. Bkz. *Filozoflar Ansiklopedisi*, s. 461.

gördüğü de olur : Almona Zadig'i yakılmaktan kurtarır.

Genç ve güzel Almona Zadig'in efendisi ile evlenir. Zadig yine başkalarının mutluluğuna aracısıdır. Kendisi mutsuz ve ümitsizdir.²² Karşılaştığı mutsuz insanlar Zadig'in gözünde "fırtınaya karşı tutunmaya çalışan cılız ağaçlardır".²³ Sevdiği kadından uzak ve mutsuz olduğuna göre kendisi de bu cılız ve çaresiz ağaçlardan yalnızca birisidir.

Zadig mutsuzdur, ancak kölelik yaşamı yolunda gitmektedir. Öyle bir an gelir ki, efendisi Setok'un güvenini kazanarak, onun yerine iş görüşmeleri yapmak üzere Seylan adasına gider.²⁴ Seylan adası Zadig'in mutluluk bağlamında, ilk umut ışığını yakalayacağı uzamdır. Adada kaldığı süre boyunca Hükümdara sorunlarını çözmekte yardımcı olduğu için yüklü miktarda para ile ödüllendirilir. Söz konusu para, Zadig için mutluluk yollarını açacak ve Astarte'nin bulunmasında en büyük yardımcısı olacaktır. Böylece mutluluğu yakalamak için , ilk kez bir umut ışığı belirmiştir, artık kendi mutluluğu için çalışacak, bir an önce Astarte'sine kavuşacaktır.²⁵ Astarte'yi bulmak, mutluluğu bulmaktır. Babil hakkında aldığı bilgileri değerlendirerek, bir raslantı sonucu sevdiği kadın ile karşılaşır. Karşılaşma anı yaşamındaki en önemli andır.²⁶ İnsanlara bütün gerçeklikleri içinde bakmaya başlayan Zadig,²⁷ bir dizi zorlu yolculuk ve karşılaşmadan sonra Babil'e dönmeyi ve Astarte ile evlenerek barışa, erdeme ve hoşgörüyü önem veren başarılı bir Hükümdar olmayı başarır. Kendisine kötülük eden nankörlere bile iyilik etmekten çekinmez.²⁸ İşte Zadig'in yaşam felsefesi de budur:

²²Zadig ve Başka Hikayeler, s. 53.

²³A g y. , s. 67.

²⁴s. 53.

²⁵s. 64.

²⁶s. 77.

²⁷Tanilli, Server, Voltaire ve Aydınlanma, Cem Yay., İst, Eylül 1994, s. 74.

²⁸A.g.y., s.5.

Sevmek ve çevresindeki insanları mutlu etmek.

Zadig, nihayet mutludur, mitik bir nitelik taşıyan aşkı gerçekleştirmiş ve başından geçen olaylar "kişiliğini derinleştirmiştir". Daha doğrusu, "fazla derin düşünmeden dünyada olup bitenlere boyun eğmeyi" öğrenmiş gibidir.²⁹ Mutludur, çünkü "insan güzel bir kadın tarafından sevildi mi bu dünyada her işin altından kalkar".³⁰ Öykünün sonunda, Zadig yaşamın gerçek yüzünü karşılaştığı bir keşişten öğrenir. Voltaire'in gerçek düşünceleri keşişin şu sözlerinde gizlidir: "İhtiraslar geminin yelkenlerini şişiren rüzgardır: bazan gemiyi batırdığı olur, ama onsuz gemi yerinden kimuldayamaz. Safra insanı öfkelendirir, hasta eder, ama safrasız insan yaşayamaz. Bu dünyada herşey tehlikeli, gene her şey zaruridir".³¹ Kötülük dünya düzeni için gereklidir ve mutluluk dünyayı olduğu gibi kabul etmektir. Epiktetos'un dediği gibi: "Sen istedikten sonra karga bile uğur getirir sana..."

Karabağ hanlığında İbrahim Han'ın zamanında o, vezir rütbesine kadar yükselmiş ve Karabağ'ın sosyal hayatında çok önemli rol oynamıştır.

Devlet işleri ile ilgili son derece büyük gayret göstermesine rağmen (o, sık sık Karabağ Hanlığı ile komşuları arasında diplomatik ilişkiler içinde idi), poetik yaratıcılığı da büyük önem veriyor ve hayatının sonuna kadar sönmez poetik suretler yaratabiliyor. Sairin şiirlerinde zamanın sosyal-tarihi motifleri, yucc duygular ve derin felsefi düşünceler ifade edilmiştir.

Vakıf, Azerbaycan şiirinde insanın maddi ve manevi güzelliğini terennüm eden ilk şairlerden sayılır. Mesela, o, halkının ve aynı zamanda Gürcüstan'ın güzel ve namuslu kadın ve kızlarını vasfediyor, kendi sevgilisini kokan güle benzettiyor. Şu üsluplu ve nazik olarak yabancı araştırmacılar da kaydediyor ve belirtiyorlar ki, sair asırlarca Türk şiir sanatında kök salmış bazı kanunlardan ve

²⁹Vardar, Berke, a.g.y., s. 50.

³⁰Zadig ve Başka Hikayeler, s. 78.

³¹s. 88.